

A MAKÓI JÓZSEF ATTILA TÁRSASÁG VÉGNAPJAI

Bár a makói József Attila Társaság történetéről született már gazdag hírlapi és archívumi forrásokra támaszkodó, alapos és kitűnő földolgozás (Papp János: *A makói József Attila Irodalmi és Művészeti Társaság 1847–1952.*, Makó, 1980.; Makói Múzeum füzetek 25. szám), a társulat megalakulásának és főleg fölszámolásának körülményeiről, tudható vagy csak sejthető indokairól valószínűleg már csak mi, az akkori résztvevők tudunk többet-kevesebbet.

Előbb az indulás előzményeiről: 1946. december 24-én a *Makó és Vidéke* helyi lapban (amelynek Kiss Ernő szociáldemokrata országgyűlési képviselő volt a főszerkesztője) *Gyöngyszemek* címmel jelent meg egy egyhasábos belső publicisztikám: „legértékesebb gyöngyszemek hevernek ebben a városban szanaszéjjel” – írtam gondolatébresztő és közös cselekvésre ösztönző szándékkal. „– Mindenütt kincsek hevernek szanaszéjjel, s a rövidlátó akarnokok rajta taposnak, miközben a kultúra megmentéséről szónokolnak. Kezdődjék végre az a sokszor emlegetett „lelki újjáépítés”! Mindegy, akárki kezdi, csak kezdje el valaki! Ez a munka induljon meg az egyik első magyar falukutatónak, a makói Szirbik Miklósnak nevével!”

Sürgetésemre – mivel a társadalmi élet, de különösképpen a művelődési és a kulturális élet többnyire pártokon belül formálódik, még a koalíciós pártokon belül is – csak tavaszra kezdett valami közös akaratú törekvés kialakulni. Akkor viszont már egészen különböző pártállású emberek érlelték az együttes cselekvés szándékát: Könyves Kolonics József, a Nemzeti Parasztpárton belül Diósszilágyi Sámuel, Hencz Aurél megyei tanfelügyelő, a gimnáziumban Giday Kálmán, Döme Mihály és Hetvényi Lajos, a Magyar Kommunista Pártból Dragon János, André Gyula, Hajnal Miklós, Kárpáti Ernő. A szegedi Bálint Sándor professzor akkori makói híveiből is jó néhányan, így például Németh Ferenc vagy Szabolcsi Gábor. De ami különösen öröndetes volt, hogy a Megyei Népművelési Tanács vezetőiből és munkatársaiból is többeket megérintett a dolog. Szőnyi Sándor például, a nagy műveltségű tanár, nyugdíjas tankerületi főigazgató, egyébként Szőnyi Imre, a Független Kisgazda Földművelők és Polgári Párt makói országgyűlési képviselőjének testvére, az olvasó és érdeklődő parasztok között szerzett híveket és támogatókat az ügynek. Az egyre növekvő érdeklődést látva elhatároztuk, hogy egy pártoktól független, irodalmi-művelődési társaságot alapítunk.

Amikor kiderült, hogy a társaság elnökének kivétel nélkül mindenki Diósszilágyi Sámuelre javasolja, ő azt ajánlotta megfontolásra, ne Szirbik Miklós

---

nevével induljon meg a kezdeményezés, mivel a *Harangzúgás* című, helyi református újság impresszumában évek, ha nem évtizedek óta szerepel már a Diósszilágyi név. Ha még a látszatát is el szeretnénk kerülni, hogy az alakuló irodalmi és művészeti társaságot – akár rosszindulatból – ne valami hitbuzgalmi egyesületnek véljék, keressünk más névadót. Kiderült, már többen javasolni kívánták, hogy a társaság József Attila nevét vegye föl, így tehát úgyszólván teljes egyetértésben hoztuk meg határozatunkat, miszerint a társaság József Attila nevével lép a nyilvánosság elé.

1996-ban Lator László egy vele készült interjúban a következőképpen emlékezett: „Volt Makón egy irodalmi és művészeti kör, a József Attila Társaság, 1947 késő nyarán alakult, a lelke egyébként osztálytársam, Császtvay István barátom volt... vezetői pedig azok, akik évtizedek óta részt vettek a város szellemi életében. Hadd említsem közülük Könyves Kolonicsot, aztán a kórház igazgatóját, Diósszilágyi Sámuel, aki József Attila egyik pártfogója volt. A diák József Attila meg-megfordult, de talán lakott is nála, de a szomszédban, Espersit Jánosnál mindenképpen, hosszabb ideig; eljárt hozzá Juhász Gyula, Móra Ferenc és persze Erdei Ferenc is. 1945 után Makón nagyon eleven szellemi élet folyt, részt vettek benne mindazok, akik még megvoltak a régiek közül, akiknek a keze (meg a pénze is, természetesen, mert százötvenen fizettek elő a kötetre) hajdan benne volt a *Szépség koldusa* kiadásában.” (Domokos Mátyás: *Leletmentés*, Budapest, 1996. 31–32. oldal.)

Jóllehet a társulat alakuló ülésére a vármegyeház nagytermében 1947. június 28-án került sor (ha jól emlékszem, két héttel érettségi vizsgánk után), a nyári időszak ellenére megtelt az ülésterem. A helyi társadalmi, szellemi élet képviselőinek, jeleseinek már a reprezentatív megjelenése is igen imponáló volt, s a közös cselekvőkészséget és igazi összefogást hirdette. Karakas Lajos, a megyei szabadművelődési tanács elnöke köszöntötte az előzetes várakozásnál jóval nagyobb számban egybegyűlteket, a közös cselekvésre vállalkozókat.

Elnökké, mint az várható volt, Diósszilágyi Sámuel főorvost, a kórház igazgatóját, alelnökké Könyves Kolonics Józsefet és Szőnyi Sándort választották. A társaság főtitkára Hajnal Miklós, a Fő téri nagypatika tulajdonosa lett. Nem a kötelezőnek vélt szerénység diktálja, amikor ellent kell mondanom Lator Lászlónak: a társaság igazi lelke tulajdonképpen Hajnal volt, az első perctől kezdve. Fáradhatatlan szervező és a társulat igazi mecénása. Nemegyszer csillogó ötletek kiagyaloja. Engem a társaság titkárává választottak, s elsősorban a fiatalokkal való munkára szemelhetek ki. Amikor egyetemi tanulmányaim engedték, igyekeztem Hajnal famulusává válni. Főtitkárunk a társaság létszámának is állandó gyarapítója volt, és folyamatosan építkezett. Előbb a Fő téren lévő üzletek tekintélyesebb tulajdonosait, nagyobb iparosokat, vállalkozókat, hivatali és intézményi vezetőket „szervezte be” és nyerte meg a társaság ügyének, majd

---

egyre szélesítette a beléptetendők körét. Kezdte a főorvosokkal és a tekintélyes magánpraxist folytató doktorokkal, aztán következtek a betegek, sorra invitálta be őket a társaság tagságába. Lassan azt vettük észre, hogy presztízse lett (sőt egyre nőtt) a társasági tagságnak, illetve a társaság anyagi támogatóinak. Mi sem jellemzőbb, mint amire a társaság krónikáját kutató Papp János is fölfigyelt: amikor már javában folyt a társaság fölmorzsolása, amikor a társadalmi-gazdasági változások már az emberek egzisztenciális biztonságát fenyegették, a tagdíjat még mindig a tagság 90%-a vélte szükségesnek fizetni.

E széles körű társadalmi kapcsolatok természetes követelménye, majd következménye volt, hogy akár a reprezentatív, széles körű rendezvényekre, akár pedig a szűkebb körű szakmai beszélgetésekre is az ízlésbeli sokszínűség és a szellemi tolerancia volt jellemző.

A társaság olvasóklubja belépődíj nélkül volt látogatható, 14 irodalmi és művészeti, valamint közéleti folyóirat és hetilap (*Fórum, Tovább, Válasz, Sor-sunk, Tiszatáj, Délsziget, Alkotás, Tér és Forma, Szabad Művészet, Budapest, Demokrácia, Igaz Szó, Új Magyarország, Egyenlőség*) közül válogathattak az érdeklődők.

A sokszínű és sokrétű programok sorát Papp János komoly kutatómunkával tárta föl és részletesen ismertette dolgozatában. A társaság belső munkájáról azonban valószínűleg csak az akkori tagok mesélhetnek. A társaság vezetője (elnöke, főtitkára, több vezetője, így például Karakas Lajos, a gimnázium tanárai közül Döme Mihály, Giday Kálmán és Hetvényi Lajos) – nagy egyetértésben – szerette volna minél inkább szélesíteni a társasággal rokonszenvezők és a támogatók sorát. Rengeteget tett az ügyért például Hencz Aurél megyei tanfelügyelő, Erdei Ferenc és Bibó István hajdani évfolyamtársa. A „területi munka” legfőbb eszközeül találtuk ki a város külső kerületeiben rendezett, belépődíj nélküli műsoros estek tervét. Hajnal főtitkár rövid időn belül négy külső, kerületi látogatást szervezett meg: 1947-ben a vasúti műhelybe, 1948 őszén az újvárosi katolikus körbe, majd az MNDSZ helyiségébe, 1948 december elején pedig a Vertán-telepre látogattunk el. Programjainkra tudatosan próbáltunk minél nagyobb számú érdeklődő közönséget toborozni. A „kihelyezett” esteket – ügyes fogással – rendszerint a vármegyeháza nagytermében rendezendő, nagy műsoros estek előtt tartottuk meg, hogy a feltámadó érdeklődésű embereket azonnal be-, illetve továbbcsalogassuk a központi programokra.

A *Makói Népiújság* 1947. december 12-i száma például így tudósított irodalmi estünkről: „Baráti kapcsolatokat hozott létre a MÁV-műhelyben tartott irodalmi előadás... ez a nagy jelentőségű kezdeményezés... magas színvonalú irodalmi délután... Döme Mihály tanár előadást tartott Kassák Lajosról, a lakatosból lett munkásíróról és költőről, majd részleteket olvasott föl az *Egy ember élete* című önéletrajzból. Szabolcsi Gábor tanár két Kassák-verset szavalt, a *Mesterembereket* és a *Barátkozok a gyermekkel* címűt. Az irodalmi délutánon a

---

MÁV Szárnyaskerék dalköre Héber János vezényletével munkásdalokat énekelt, befejezésül pedig egy vonósnégyes (amelynek tagjai Tóth Aladár orr-, fül- és gégeorvos és több vezető közigazgatási tisztviselő volt) Mozart *Egy kis éji zenéjét* játszotta vonósnégyes átiratban.”

A Vertán-telepen tartott estről pedig a következőket írta a helyi lap: „Zsúfolásig megtöltötte a kultúrházat a közönség, munkások és fiatalok. Ha semmi más, ez a nagy érdeklődés igazolta a társaság vezetőségének elhatározását, hogy kimegy a perifériára, azokhoz, akiknek nagy fáradság munka után még a félórás út is a városba. Úgy látszik, a Vertán-telepet ezután időszakonként látogatásokkal kell megtisztelni, oly nagy az érdeklődés.” Karakas Lajos gyermekversekről tartott előadást, a Donáth-vonósnégyes romantikus szerzők műveiből játszott, Oltvai Ferenc levéltáros pedig Móricz Zsigmondról beszélt. „Nagy nyereség – írta a lap –, hogy egy jó szavalót is felfedezhettünk, Füzes Sándort, aki Karinthy és Kiss József egy-egy versét kitűnő előadásban, átéléssel adta elő.”

1947 decemberében társaságunk nagyszabású emlékestet rendezett. Döme Mihály és Szőnyi Sándor Arany János *Toldijának* száz évvel azelőtti nagy sikeréről szólott, Kárpáti Ernő pedig József Attila tragikus halálának tizedik évfordulójára emlékezett figyelmet érdemlő előadásával.

A *Makói Népijság* néhány nappal később, december 17-én ismertette az est programját. A korabeli hírlapi tudósítás igen-igen szűkszavú, szabvány információkat tartalmazott. De nem feledhetjük, hogy akkor még csak tíz évvel voltunk a költő halála, három esztendővel pedig a háború után; a Magyar Köztársaság pedig alig volt kétesztendő. József Attila költészetének ismerete és tisztelete a szélesebb olvasók körében, de még a konzervatívabb ízlésű szakmai berkekben sem volt általános. (Nagyon jellemző volt például az az eset a korabeli reflexiókra, hogy amikor kitűnő gimnáziumi magyar tanárnőnk, egykori Sík Sándor-tanítvány a saját felelősségére a szóbeli vizsgatételek közé betette *A népi írók mozgalma, munkássága*, valamint *József Attila, az „utca és a föld fia” költői világa* című tételt, a tanári karból többen nem hagyták szó nélkül, s erősen vitatták e témák szükségességét. Zubán Márta tanárnőnek aztán az élet – s talán a véletlen is – segítségére sietett és igazolást nyújtott. Érettségi vizsgánkon ugyanis Dombi Béla, szegedi szociáldemokrata matematika tanár elnökölt, aki a záró tanári konferencián külön is fölemlítette az irodalmi tételleket, s dicséretben részesítette a szaktanár témaválasztását, különös tekintettel – a tananyagba is beemelt – a népi írókat és a József Attila munkásságát érintő vizsgakérdésekre.) Egyébként ekkoriban még gimnáziumunk sem viselte egykori diákjának, József Attilának a nevét.

Kárpáti Ernő érdekes, jó értelemben vett „ellentmondásos” egyéniség volt, mind egyéni szellemi világa, mind saját testalkata alapján. Alacsony, göndör fekete hajú ember. Alig észrevehetően sántikált ugyan, mégis rendkívül mozgékony be-

---

nyomást keltett. Idős korában, nem sokkal halála előtt mesélte nekem egyszer eltűnődve: „Milyen érdekes is az élet?! Ifjú koromban kétségbe voltam esve, amikor a villamos levágta a fél lábam. De emiatt nem lettem aztán se katona, se munkaszolgálatra nem hurcoltak el. Úgyszólván minden osztálytársamat, barátomat elvitték, ugyanebbe az aknaszedő századba kerültek. Úgy hallottam, egyetlen napon haltak meg valamennyien, valahol Ukrajnában. Én meg élve maradtam.” Egyik barátjának fiát, akinek anyja is odaveszett a háborúban, örökbe fogadta és fölnevelte. Végzettsége szerint közgazdász. A társaságban ő volt a pénztár kezelője és gazdasági ügyeink nyilvántartója. A szakszervezet központi sakkcsapatának versenyzője, rendszeresen asztaliteniszezett, s az utcán olyan gyorsan járt, hogy sokszor mi kapkodtuk mellette a levegőt. A háború előtt szociáldemokrata és a budapesti magánalkalmazottak szakszervezetének volt aktivistája. Később hihetetlen szorgalommal ásta bele magát a baloldali elméleti és kulturális szaksajtóba, és fáradhatatlanul olvasta a napilapok szakcikkeit, kritikáit. Így került közel Vas Istvánék köréhez is. Párhuzamosan olvasta két kedvenc szakterületének: a marxizmus hazai képviselőinek és Sigmund Freud munkáinak sorát. 1945 után ő lett a Magyar Kommunista Párt makói apparátusában a kulturális munka egyik fő szervezője. Vannak, akik „marxista hittérítőként” emlékeznek rá, amiben sok igazság van ugyan, hiszen nyilvános felszólalásai pártjának propagandanyilatkozatai voltak, de soha egy szóval sem ártott senkinek. A Makói Fiatalok – melynek szervezői között találhattuk Lator Lászlót és Domokos Mátyást is – irodalmi programjairól írt rövid elemzései például sokkal inkább számítottak bátorító, mintsem ártó kritikáknak. Írásai főként a *Makói Népiújságban* jelentek meg, melynek főszerkesztője ekkoriban Koncsek László volt. (Koncsek felesége az a Gebe Márta, aki a *Csókkérés tavasszal* című vers „bronz ajakú” műzsája volt egykoron.)

Visszatérve az előadásokra: Kárpáti előadása nem a költő Makón töltött idejéről, a József Attilát még személyesen ismerő személyekről, hanem József Attila személyiségének és életművének filozófiai sokrétűségéről és nagyon sajátos harmóniát teremtő akaratáról szólt. Arról, hogy ez a nehezen kezelhető férfi miféle küzdelmek árán törekedett a folyton változó világ korszerű filozófiai-lételeméleti rendszerének megalkotására. Versidézeteiket hallottunk az *Eszmélet-ciklusból*, majd a *Levegőt!* című költeményből, végül pedig *A város peremén* záró strófáját mondta el Kárpáti, annak bizonyosságára, hogyan küzdött József Attila valami egységes, az élettelen világot és az élő társadalmi organizmusokat, történelmi szerveződéseket és az emberek egyéni legbensőbb világát valamilyen egységes rendszerbe rendezendő világkép kialakításának szándékával, melyről mindig is tudta, hogy az örök változás következtében majd „a törvény szövedéke mindig fölfeslik valahol.”

Társaságunk ezt a kettős megemlékezést eleve nem a vármegyeháza nagytermében, hanem intimebb környezetben, az egyik kisebb teremben rendezte meg. Láttuk, hogy – az egészen eltérő világnézetű – literátus közönségnek az est nagyon tetszett. Erőlékszem, mi akkor rendkívül sikeresnek éreztük és igen igen eredményes műsornak értékeltük az előadást. Sejtelmünk sem volt arról, hogy már megindult az a lavina, amely nem sokkal később az egész Társaságot magával sodorta.

Ha gondoltunk is arra, hogy berzenkedik majd az esttől valaki, a konzervatívabb ízlésű irodalmi közönségre gyanakodtunk, de meg sem fordult a fejünkben, hogy éppen az egységesülés felé törő Magyar Dolgozók Pártja helyi vezetőinek dühödt indulatát váltjuk ki irodalmi estünkkel. Olyannyira eszünkbe sem jutott mindez, hogy 1948. június közepe táján, az előző év testületi munkájának értékelését adó és a következő esztendőre vonatkozó tervek megtárgyalására összehívott vezetői ülésén határoztuk el, hogy néhány írónak, költőnek, tekintélyes irodalmi személyiségnek felkínáljuk társaságunk dísztagságát. Egy hónapon belül két válasz meg is érkezett. Kassák Lajos és Hatvany Lajos elfogadta a felkérést. A jövő évre, 1949-re terveztük volna dísztaggá avatásukat.

Az év másik fontos eseménye „a tehetséges fiatalok ösztönzésére és felkarolására” kiírt irodalmi pályázat nagy sikere volt. Három műfajban (tanulmány, novella, vers) szólított versenyre. A lírai verspályázatnak – már első látásra – roppant sikere lett. A Döme Mihály, Hetvényi Lajos és Szőnyi Sándor bírálta, jelígesen benyújtott művek közül Lator László versei emelkedtek ki toronymagasan. (A szociográfia műfajában én lettem a nyertes, Molnár Géza kapta a novellapályázat első díját.)

Lator majd fél évszázaddal később egy nyilatkozatában mesélte el, hogy ő a pályázat után már a budapesti Eötvös Kollégiumban tanult, amikor személyes részvétele nélkül tartottak verseiből Makón egy szerzői estet – s úgy tudja, Hajnal Miklós javaslatára –, a befolyt pénz följánlotta neki a Társaság verseskötetének kiadására. „...volt Makón a József Attila Társaság... – emlékezett – és nem is én, hanem a makóiak kezdeményezték, ajánljanak pénzt az én kötetemhez. A makói vármegyeháza mindig zsúfolt dísztermében voltak irodalmi estek. Egy irodalmi estet rendeztek, amikor én már az Eötvös-kollégiumban voltam, Budapesten, csak verseimmel vettem részt rajta. Annak a bevételét kaptam meg a könyvem kiadására...”

A kéziratot azonban hiába fogadták el, a pénz is hiába kerekedett ki, az ekkorra már államosított, de egy ideig még „fedőszervekkel” takart cenzúra pesszimista világnézetűnek találta Lator kötetének verseit, s kiadásukat mégsem engedélyezte. Latort egyébként a kollégiumi tagság előtt is megbélyegezték, kijelentve, hogy az ilyesfajta költészet nem visz előbbre. Latornak ezután több mint húsz évig kellett várakoznia önálló kötetének megjelenésére. (Úgy tudom, a legelső

---

közt én írtam – már negyvenegynéhány évesen – egy vidéki napilap kulturális rovatvezetőjeként recenziót az első Lator-kötetről, a *Sárangyatról*.)

A fordulat évéhez visszatérve, egyre riasztóbb politikai híreket kaptunk. A *Makói Népiújság* 1948. február 29-i számában olvashattuk, hogy a Szociáldemokrata Párt a Csanád megyei főispán azonnali visszahívását kezdeményezi, miután két nappal korábbi, budapesti tartózkodásakor a párt vezetősége már fölszólította őt a lemondásra. Kiss János egyébként régi, szervezett munkás volt Békés megyében, így került korábban a főispáni székbe. Ezt igen furcsállottuk, hiszen ítéleteiben és döntéseiben megfontolt állami, illetve megyei politikust ismerhettünk meg benne. Igaz, többször volt vitája a Nemzeti Parasztpárttal, de komoly tekintélye volt.

Ugyanebben a számban jelent meg az a meglepő hír is, hogy a párt dombegyházi szervezete kezdeményezte, hogy Kiss Ernőt, a szociáldemokraták országgyűlési képviselőjét váltsák le vármegyei titkári tisztségéből. Kiss Ernő országgyűlési képviselőként a Vertán-telepen, a város munkáskerületében lakott. Puritánsága, embersége közismert volt mindenki előtt. (Fia egyébként gimnáziumi osztálytársam.) A makóiak igen szerették, becsülték. S egyszerre csak egyik pillanatról a másikra nemhogy kizárták az egyesített pártból, hanem üldözött vaddá vált, ő is, családja is. Évtizedek múltán a Magyar Televízió interjút készített vele, akkor mesélte el, hogy a két világháború között minden május 1-je előtt „begyűjtötte” a rendőrség, 1944. március 19-e után pedig internálták. Azt is hozzátette, hogy ott, a börtönfolyosók hideg kövén elszunyókálva is a szocializmus csodás jövőjéről álmodoztak, s az tartotta bennük a lelket.

December közepétől egyre hangosabban triumfáló és egyre árulkodóbb hangú híradások jelentek meg a „rendteremtő kormány szembetűnő, történelmi jelentőségű sikereiről”. A Magyar Távirati Iroda beszámolt arról, hogy Gerő Ernő pénzügyminiszter beterjesztette a parlamentnek az immáron deficitmentes költségvetést, és beszéde után ütemes tapssal „percekig tartó, lelkes ünneplésben részesült”. Mintha akkori értetlenségünket fogalmazta volna meg Nagy István, a Nemzeti Parasztpárt makói országgyűlési képviselője és a párt megyei szervezetének titkára egy évtizedekkel későbbi, nemrégiben megjelent emlékiratában (*A makói hagymától a szegedi paprikáig*, az Erdei Ferenc Társaság Füzetei 12. szám, Makó, 2000.). Így írt a megváltozóban lévő belpolitikai viszonyokról: „1948 nyarára megváltozott a magyar belpolitika arculata. A fordulatnak nevezett év változást hozott a parlamenti élet tartalmában és módszerében. Megszűnt a folyamatos, rendszeres ülésezés, korlátozódott a parlamenti élet vitáinak sorozata. Az ellenzéki csoportok ellen látványos eljárások, majd perek kezdődtek. [...] A fokozódó osztályharc jegyében történő intézkedések mindenben és mindenkiben ellenséget feltételeztek. [...] A Magyar Dolgozók

---

Pártja Csanád megyei és makói vezetői Bugár János és Berár Demeter a korábban is szélsőségesebb gyakorlatot alakítottak ki. Számukra még a Parasztpárt is ellenséges politikát képviselt.”

Makó és vidékének szellemi, kulturális életében két hivatásos, „rendcsináló” apparátcsik lépett színre. Az „új és végre tiszta viszonyokat” teremtő rohamcsapat parancsnoki tisztjei a már említett Bugár Jánosné és Winkelhoffer Emil voltak. Pillanatok alatt nyilvánvalóvá lett számukra, hogy a József Attila Irodalmi és Művészeti Társaság sehogyan sem illeszthető be a Magyar Dolgozók Pártja irányította tömegszervezetek és mozgalmak sematikus rendjébe. Valószínűleg – valamiféle kigondolt terv szerint – az 1949-es városi költségvetés tárgyalásának kezdőpontjáig sürgősen likvidálni akarták a Társaságot.

1947. december 19-én este egy pártfórumon Bugár Jánosné tartott előadást a polgári és a népi demokrácia közti különbségről, az értelmiség, valamint a népi demokrácia mielőbb kialakítandó viszonyáról. A helyi újság hosszan tudósított ugyan a pártrendezvényről, de akkor még nem is sejtettük, hogy ez már a Magyar Dolgozók Pártjának megalakulása utáni időszak – társaságunkat is közvetlenül érintő – akcióinak kezdő momentuma.

1948. szeptember 27-én, a késő esti órákban, élve meghívásunkkal, a József Attila Társaság egyik szokásos, nyilvános eszmecseréjén Winkelhoffer Emil is a vendégeink közt volt. *Osztályharc és kultúra* című előadásában, már a befejezéshez közeledve úgy összegezte véleményét, hogy ez a társaság méltatlan a nagy költő nevének viselésére. Fontoskodó, selypítő, ugyanakkor agresszív hangú beszédében kifejtette, hogy ez a „makói képződmény” sokkal inkább nevezhető a József Attila-hagyaték félremagyarázójának, sőt megcsúfolójának, mint a költői tradíció és szellemi hagyaték méltó és hűséges őrzőjének. A Társaság – szerinte – csak egy szűk réteg igényét szolgálja. Erre a legjobb bizonyíték az – fejtette ki –, hogy a költő halálának 10. évfordulójáról is megfélemedeztek, s még akkor sem áldoztak figyelmet József Attila emlékének. Inkább – a szót elterelve róla – Arany Jánosról és a *Toldi*-ról beszéltek. Ezt hallva a hallgatóság soraiból többen is megpróbáltak közbeszólni és vitatkozni az előadóval. Winkelhoffer azonban jóformán tudomást sem vett róluk, s mondandóját bevégezve, mint aki a rábízott feladatot maradéktalanul teljesítette, nem volt hajlandó a téma további megvitatására, sietve eltávozott. Az esetet követően sokáig találgattuk, vajon Winkelhoffer hivatalos véleményt közölt-e velünk vagy a ráosztott pártfeladatot teljesítette? Vajon a rá máskor is jellemző indulatosságával és fontoskodással csak egyéni véleményét fogalmazta-e meg, avagy hivatalos ítéletet összegzett?

Nem sokáig kellett meditálnunk a dolgon. Mint kiderült, az ellenünk indított hadjárat már megkezdődött. Novemberben a beadott költségvetési- és munkatervünk engedélyezésével kapcsolatos érdeklődésünkre közölték a már korábban megszületett döntést: november 25-én a kért és az 1949-re már korábban

---

előirányzott összeget a város tárcaközi bizottsága az utolsó fillérig törölte a költségvetésből. Létalapját szüntették meg tehát annak a társaságnak, amelyre a város vezetői ez idáig büszkék voltak, s amelyet mindeddig a város szellemi és társadalmi életének imponáló produktumaként értékelték. Civil szerveződés-ként a továbbiakban csupán a tagdíjakkal és a csekély összegre rúgó belépődíjakkal gazdálkodhatott a Társaság, s bár a tagdíjfizetők száma igen magas volt, a tagdíj olyannyira alacsony, hogy ez még a legszükségesebb dologi és adminisztrációs költségekre sem volt elegendő. A rendezvények túlnyomó többségén nem szedtünk belépődíjat, s a tagdíjat is inkább csak a Társaság iránti rokonszenv jelének tekintettük, mintsem komoly anyagi erőforrásnak. Egyidejűleg – úgy emlékszem – a társaság központi, nagy rendezvényeinek terembérlési díját is a sokszorosára emelték.

Decemberben a vi:sgaidőszak és szegedi egyetemi vizsgáim miatt – átmenetileg – csak hallomásból tudtam követni a Társaság életének eseményeit.

A Magyar Dolgozók Pártjának helyi vezetői mind fenyegetőbb hangon, kizárólag fölszólító mondatokban azt „tanácsolták”, hogy – az egy évvel ezelőtti mulasztásunkat és tévedéseinket helyrehozandó – a költő halálának 11. évfordulóján rendezzünk „méltó” megemlékezést, amin majd „az arra hivatottak és a hozzáértők” szóljanak József Attiláról. Világos volt tehát a szándékuk: vagy a megyei, illetve a városi pártvezetők közül kell valakit fölkérnünk az emlékezésre, vagy a Társaság valamely illusztris tagjának kell vállalkoznia arra, hogy – miként „jóindulatúan” tanácsolták – hosszasan idézze Horváth Mártonnak. *A kommunista József Attila* című, a *Szabad Nép* 1947. december 4-i számába megjelent írásának kivonatát.

Kárpáti Ernő – a szemünkben – már bukott ember volt, szóba sem jöhetett előadóként. A vezetőség előtt tehát csupán két választás állt: vagy valami pártbizottsági embert vagy – nagy óvatossággal kiválasztva – valamely nagy nevű, nagy tekintélyű tagot felkérni, persze úgy, hogy ez utóbbi esetben a választott személye a pártvezetőségnek is megfeleljen.

A vezetőség megpróbált úgy tenni, mintha rest volna a fülük, s nem értenék az üzeneteket. De sok idő nem volt! A zsákutcából való menekülés lehetőségeit mérlegeltük sietve. Végül – mentőötletként – az 1948-as Baumgarten-díjjal elismert Zelk Zoltánra (aki aztán hamarosan, 1949 tavaszán a Kossuth-díjat vehette át) esett a választás, aki el is vállalta a fölkérést a megemlékezésre. Levélben, telefonon újra és újra biztosított bennünket részvételéről. Aztán még sem érkezett meg. Szó szerint az utolsó pillanatban, többféle, s egymásnak is ellentmondó okokra hivatkozva mondta le makói szereplését.

Így a december 3-ai szervezett emlékest minden tekintetben a „beugrások” estje lett. Először – nagyon röviden – szólt Döme Mihály. Árva Józsefné Espersit Mária és Kárpáti Ernő. A leghosszabb beszédet Madácsy László, a

sebtében fölkért pótelőadó tartotta, aki a szegedi egyetem francia (vagy magyar) tanszékén tanított ekkoriban és a *Tiszatáj* szerkesztőségében dolgozott. A József Attila-költészet valódi indítékait és egész szellemiségét – hangsúlyozva a XX. századi költészettel való közeli rokonságát – mégis a gyermekkori élményekből, az akkori emlékek különös erővel való megénekléséből vélte levezethetőnek.

Hajnal Miklós következett (természetesen a vers szerzőjének, Faludy György nevének említése nélkül), egy tíz évvel azelőtti, meghatározó olvasmányélményét elevenítette föl, amikor idézte *A pompéji strázsán* című versből:

*„Hol dzsentrí borba fül az ősi közöny,
hiába volt a versek vér-özönje,
jobb már testednek, hogyha így rohad:
a kornál nem durvább a föld göröngye,
s nem volt keményebb a tehervonat
vaskereke Babits Mihály szívénel.”*

Hajnal József Attila haláláért egyértelműen Babitsot tette felelőssé, mondandóját így összegezte: „Taán ha egy évvel korábban megkapja a Baumgarten-díjat, még ma is élne.”

Madácsy visszavéve a szót, tulajdonképpen ezzel akarhatott vitatkozni, de pontos hivatkozás nélkül, zavarba ejtő esetlenséggel és mosolyogni valóan azt bizonygatta, nem igaz, hogy József Attila költészetét nem becsülték meg, hiszen József Attila nem volt mellőzött, mivel a negyvenes évek elején, mikor egy középiskolai tanári könyvet szerkesztett, ő maga sem hagyta ki belőle a költőt.

Az est végén lehajtott fővel jöttünk ki a teremből. Tudtuk, ilyen sikertelen programunk eddig meg sohasem volt. Dilettánsnak és meglehetősen színvonalatlannak éreztük a Zelket hirtelen helyettesíteni kényszerül főelőadót. Tartottunk ugyan attól, hogy ezért jogos bírálat ér majd bennünket, de az mg sem fordult a fejünkben, hogy ezt a sikertelen estét használják majd föl a Társaság ideológiai alapú támadására. A „megtorlás” sem sokáig váratott magára. Már december 7-én, kedden megjelent Bugár Jánosnének, az MDP pártja helyi szervezetének ledorongoló írása a megyei lapban, *Megjegyzések a József Attila emlékesthez* címmel. „December 3-án múlt tizenegy éve, hogy József Attila az újabkori magyar költészet legkiemelkedőbb alakja tragikus körülmények között meghalt. A költő halálának évfordulója alkalmából a makói József Attila Társaság emlékestet rendezett. Szükségesnek tartom, hogy az est formáját és tartalmát illetően néhány kérdést kritika tárgyává tegyek.

Véleményem szerint – folytatta a cikkíró –, akarva, nem akarva, az est mellékvágányra terelődött. A Zelk Zoltánt helyettesítő Madácsy László egyetemi

---

tanár úr nem merte – vagy nem akarta – József Attilát helyesen értékelni. Elvont, szubjektív módon foglalkozott életével és egész költészetével, aminek újszerű, forradalmi megnyilatkozásait szubjektív, lelki okokra vezette vissza, amelyek szerinte a költő gyerekkorának körülményeiből erednek. Kétségtelen, hogy a gyermekévek maradandó nyomokat hagytak a költőben, de nem ezekből adódtak azok a körülmények, amelyek végső fokon József Attila költészetét jellemzik és meghatározzák. Az előadó tanár úr megpróbált kapcsolatot keresni más realista költők: Aragon és Eluard költészetével. Még Marx idézéséig is elment, de nem tudta vagy nem akarta kimondani azt, ami valóban meghatározta József Attila költészetét. Hasonlóan Aragonhoz, József Attila is kommunista volt. És ha irodalmilag és szakszempontról alá is támasztotta fejtegetéseit az előadó: mégis hamis értékelését adta József Attilának. A hozzászólások sokat segíthettek volna, de sem tartalmuk, sem formájuk nem tette ezeket helyre, erre alkalmassá. Ezekből a hozzászólásokból nem bontakozott ki az, ami megismerhetővé teszi József Attilát. Aki nem ismerte a költőt azelőtt, ezen az emlékestén nem kapott bizony semmit.

Kárpáti Ernő, akinek meg kellett volna mondani, amit a többiek nem mondtak, szintén csak érintette a problémákat hozzászólásában. Megemlítette, hogy József Attila a munkásság és a parasztság költője, de az író nagyságát, költészetének újszerűségét kommunista öntudata adta meg, erről egy szót sem szólt...

Véleményem szerint nem három versen két megzenésített dalon és egy elvont előadáson keresztül kell József Attilát bemutatni, hanem annak a társadalomnak és társadalmi költészetnek az ismertetésén keresztül, amelyben élt, amely a költő tudatát meghatározta és abba az irányba vitte, mely egész életét és halálát jellemzi. József Attila kommunista költő, az adott világ varázsainak mérnöke, aki tudatos övőbe lát. Harcos forradalmár nem csak verseiben, hanem gyakorlatban is. Osztályának tudatos képviselője, aki tudja, hogy a munkásság a sötét gyárra szegzi az ember ötágú csillagát. Tudja, hogy ezt csak harcok árán érhetjük el, és ebbe a harcba aktívan kapcsolódik be gyakorlati munkájával és költészetével. Minderről az emlékest nem mondott semmit. Jó lenne, ha a József Attila Társaság vita tárgyává tenné a kérdést, és esetleg ankét formájában tisztázódnának a problémák” – fejeződött be Bugárné írása.

Eközben Bugár Jánosné és Winkelhoffer Emil nem lankadó tüzzel a „higgadt, nyugodt, tisztázó és tárgyyszerű viták” szükségességét hangoztatták. De mi egészen mást láttunk, éreztünk magunk körül. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a József Attila Társaság ügye körüli közvélekedést valahonnan tömegagitációs célokkal és jelszavakkal irányíthatják és manipulálhatják. Megindult a „szakavatott” lejáratás. Olyan megfogalmazású és gyűlölködő mondatokat hallottunk az utcán meg a boltokban, de még a korcsmákban is, egy-egy vásárlóval, ismerőssel szembetalálkozva, amelyekről elképzelhetetlen volt, hogy normális

---

körülmények között hétköznapi emberek találták volna ki. A társaság tekintélyes vezetői egyszerre „makacskodó vén csáklyások” lettek, de hallottuk őket „reménybéli kriptatöltelékeknek” vagy „megrögzött liberális szabadkőműveseknek” is emlegetni. A legenyhébbnek még az számított, amikor azt vágták a fejünkhöz, hogy mi valamennyien a polgári műveltség s a „művelődésbeli előjogok makacs védelmezői” vagyunk, és most a kommunista költő mögött igyekszünk meghúzni magunkat, ott akarunk megbújni, valamint hogy nem akarunk lemondani a hatalomról, amihez túlságosan is hozzászoktunk.

Voltak már tapasztalataim efféle lejáratós akciókról. Egyetlen példaként: az 1948/49-es centenáriumi évben a helyi Nemzeti Bizottság előadássorozatot szervezett. Tavasztól a következő év őszéig a Hagymaház nagytermében a száz évvel azelőtti eseményeket elevenítették föl. A Bizottság felkérésére engem kértek föl az egyik előadónak. A szegedi egyetemen ebben a szemeszterben Eperjessy Kálmán a reformkor társadalmáról, Hermann Egyed professzor pedig a szabadságharcról tartott előadást. Mivel Hermann professzornál jelesre kollokváltam, szemináriumi dolgozataimra pedig „szorgalmas, kitűnően dolgozott” minősítést kaptam, az egyetemi órákon hallottakra és a rengeteg hozzáolvasott szövegre támaszkodva nyugodt szívvel vállaltam el az előadás megtartását.

Az előadás napján Winkelhoffer Emil hat-hét fiatallal érkezett. Kísérői teljesen körbevették, mellette, előtte, mögötte is ültek. Winkelhoffer aztán egész előadás alatt félhangosan folyamatosan kommentálta mondandómat: „Ez nem igaz!” „Dehogyan!” „Micsoda dilettáns előadás ez!” „Hol ír erről Révai?” „Révai máshogy tudja!” és csupa efféle megjegyzéssel kísérte kijelentéseimet. Másnap mesélte az egyik ismerősöm, aki ott ült a hallgatók sorában, hogy mikor arról beszéltem éppen, hogy 1849 júniusában Vukovics Sebő a bizottsági, majd a törvényhozó testület plenáris ülésén előterjesztette az elosztható közföldeknek a parasztság számára sokkal kedvezőbb módjáról való törvényjavaslatát, s ezt újra meg újra leszavazták, akkor Winkelhoffer türelmetlenül fordult hátra övéihez, s félhangosan sziszegte. „Kit érdekel ez? Hisz Révai ezt említésre sem méltatta! Elvégre forradalom volt! Meg szabadságharc!” Az egyetlen elégtételt az jelentette, hogy Farkas Imre, a Nemzeti Bizottság elnöke az előadássorozat zárásaként külön kiemelte előadásomat, s hangsúlyosan megköszönte a nagy érdeklődést keltő emlékezésemet.

A Bugár Jánosné beharangozta „tisztázó ankétra” a *Csanád megye*, azaz a helyi lap 1948. december 15-i számának híradása szerint december 16-án került sor. A másnapi számban pedig már hosszabb tudósítást olvashattunk arról, hogy Makóra érkezett József Jolán, a költő nővére, s adatokat gyűjt József Attila életéről egy „felállításra kerülő” múzeum részére, amihez Kiss Imre, a polgármester megígért minden lehetséges támogatást. Az író részét vesz a József Attila Társaság aznapi estjén. „annak a költőnek a nővére jött el hozzánk – írta

---

a lap –, aki egész életével a dolgozók emberibb és jobb életét szolgálta, harcosan követelve milliók vágyát, a szabadságot és az emberi jogokat. József Attila – mint ismeretes – Munkón volt diák és így számtalan tárgy és emlék őrizi ittlétét, amit most majd Kiss Imre polgármester átnyújt József Jolánnak.”

A cikk fölött Hajnal Miklóssal tanakodtunk gyógszertárának hátsó kis szobájában, mitévők legyünk. Elnökünket, Diósszilágyi Sámuel, az ekkoriban már sokat betegeskedő alelnökünket, Kolonics Józsefet, valamint másik alelnökünket, Szőnyi Sándort, akik egyre értetlenebbül és elképedve figyelték az eseményeket, megpróbáltuk minél inkább megkímélni a készülő attrakciótól.

– Én majd megnyitom az ülést – mondta Hajnal Miklós –, elvégre a megalakulásunktól én vagyok a Társaság főtitkára. Majd én magamra vonom a nép ítéletét!

– Arról szó sem lehet, Miklós bácsi! – tiltakoztam azonnal. – Te ülj be valahová az utolsó sorok egyikébe! Hiszen nem is mi szerveztük ezt a tetemre hívást... Levezető elnöknek meg Karakas Lajost, egy állami tisztviselőt bíztak meg.

– De hát akkor ki fog szólni közülünk?

– Miklós bácsi, én vagyok a társasági titkár a megalakulás óta. Egy egyszerű kis titkár. Épphogy túl voltam az érettségien, amikor megválasztottatok. Velem semmit nem tudnak csinálni. Én másodéves egyetemi hallgatóként odaállhatok eléjük. Ha valami ebben a nagy győzedelmi mámorukban nevetségessé teheti őket, csak ez lehet. Megszólal egy éretlen bölcsészhallgató, ők meg nekiesnek. Még ha győznek is, még ha arrogánsan meg is leckéztetnek, még ha meg is próbálnak megnyúzni, akkor is meglehetősen szánalmas trófeát kapnak. Szerintem egyedül én, a zöldfülű állhatok ki ellenük ebben a mindinkább otrombává váló komédiában.

A Megyeház utca 6. szám alatti épület nagytermében gyülekeztünk. Sokan jöttek. Mint ahogy az újság reggeli száma már beharangozta: „A vita iránt igen nagy az érdeklődés.” Valóban, többen kis csoportokban érkeztek, körbe-körbe tekingetve, néhányuk kis jegyzetfüzetet, papírlapot szorongatott.

A polgármester – megnyitójában – azokat az idők emlegette, amikor az illegálisban kapcsolatban állt József Attilával. Aztán következtek a kis papírokból, füzetecskékből tartott ilyenféle felszólalások: „Most majd együtt emelkedik föl az új Magyarország, és annak megálmodója, József Attila.” Vagy: „Végre a hivatalos Magyarország hajtja meg zászlaját előre.” Meg: „Költői fejlődése együtt futott a Párt fejlődésével.” De a legelképesztőbb ez volt: „Anyjának tekintette a Pártot, amely lehetett egy időben igazságtalan hozzá, de mégis anyja volt. És éppoly kevésbé tudott elszakadni a Pártjától, mint az anyjától.”

Ezután Bugár Jánosné következett szólásra képgazdag beszédével: „Most sorra jelentkeznek nagyon is esendő és halandó irodalmi és politikai csoportok, állítólagos egykori barátok és jótevők, akik akkori pengős alamizsnával szeretnék

---

megváltani az örökkévalóságot, pedig a legjobb esetben is a magyar irodalom nagy üstökösének gáznemű és könnyű fajsúlyú uszályát jelentik. Legkirívóbb ezen a téren a *Haladás*-ban Ignotus Pál cikksorozata. Ahogy az irodalomtörténész írja, tyúkszemperspektívával nézi most a költőt, ítélőképessége is cserben hagyja a londoni ködben. Hiszen Ignotus lapjához, a *Szép Szó*-hoz fűződő viszonyáról mégis csak a legmegbízhatóbb tanú, József Jolán azt mondja, hogy Balatonszárszón a költő életének utolsó hetében állandó félelem gyötörte, hogy leveszik a nevét a lapról. »De én nem akarom, hogy levegyék a nevemet. Semmi közöm hozzájuk!« -- idézte a költő kifakadásait József Jolán.

Bugárné éppen hogy befejezte szavait, már indult vissza a széke felé, mikor hirtelen felálltam. Még az első sorig sem értem, már beszélni kezdtem. Csak az járt a fejemben, hogy még József Jolán előtt szóhoz kell jutnom. A teremben nagy felhördülés támadt, de a morajlás lassan elcsitult.

– A József Attila Irodalmi és Művészeti Társaság titkáráként köszöntöm Önöket, és köszönöm Önöknek, hogy ezen az estén ennyien együtt lehetünk. Hiszen összeköt bennünket a közös téma iránti érdeklődés. Összefűz minket az a szándék, hogy a költő emlékét minél sikeresebben ápoljuk. A József Attila Társaságnak nincsen egységes, mindenki számára kötelező érvényű véleménye. Csak annyi bizonyos, hogy – mint én is – mindannyian érezzük, József Attila tisztelete, emlékének őrzése parancsoló szükség. József Attila nem csak költő volt, hanem zseni is. „Mindig kommunista volt” – hangzott el az előbb az egyik fölszólalásban. De ez így nem igaz. Ez a sémaszerű mondat elfedi az egyént és az egyéniséget. Nyilvánvaló, hogy nem lehetett kommunista születése pillanatától, hisz ilyen nem létezik, ilyen ember nincs. „Már ifjú korában kommunista volt” – mondta valaki más. Aki egy kicsit is járatos a dologban, nyomban tudja, hogy ezek és sok elhangzott szóvirág Horváth Mártonnak a *Szabad Népben* egy évvel ezelőtt megjelent szavainak visszaismétlése. De hát például 1919-ben még mindössze tizennégy esztendő volt! A valóságban bonyolultabbak a dolgok. Egyéni élmények, vágyak, remények kapcsolódnak egymásba, az ember sorsának embert formáló, próbára tevő változásai alakítják világlátásunkat.

Sablonokkal nem megyünk semmire. A *Madrid határán* versszövegének szerzője is kommunista volt, s az itthoni kommunisták, lám, miket mondtak, miket írtak róla? Gondoljanak bele, mennyire szűk határt szab és mennyire elnagyol mindent, ha egyetlen szóval próbálunk meg jellemezni egy legbensőbb világában olyannyira gazdag és rendkívüli egyéniséget, mint József Attila. Ma már látjuk, hogy zseni volt, s a világ sok-sok titkából mennyi mindent fölismert vagy megsejtett. És mindezt életművében szublimálja. Mert az új Magyarország költői nem akkor követik őt, ha falujáró útjuk során olyasféle sorokat írnak le, mint amelyeneket most olvastam egy

---

tekintélyes folyóiratban egy neves költő tollából: „Egy olthatatlan nyári éjjelen dicsértük a hároméves tervet / és téged Pártom, Kommunista Párt!”

Megcsonkítjuk a József Attiláról alkotott képet, ha nem beszélünk a sokirányú érdeklődéséről és a zseniális szintetizáló képességéről. A csodálatos egységéről! A Bartha Miklós Társaságtól a *Szép Szó*ig mennyi irányzattal, mennyi választási lehetőséggel ismerkedett meg! És mindig szét tudta választani a búzát az ocsútól. Nem csupán egyetlen, hanem minden haladó törekvést a szívében viselt. Már a 30-as évektől nem szűntek aggodalmai, hogy miközben a fasizmus erői növekszenek, a munkásmozgalmon belül a különböző körök éppen hogy az egymás elleni acsarkodással vannak elfoglalva. Valamennyi haladó erő biztonságáért remegett.

Elvágódott volna a *Szép Szó* köréből? Akkor annak is József Jolán lehet a leghitelesebb tanúja, neki kell a legjobban tudnia, miért ment (esetleg menekült?) közéjük? És miért nem beszélünk arról, hogyan alakulhatott ki az a felemás helyzet, amit ki nem mondva, az itt név nélkül agyonidézett Horváth Márton cikke úgy ad elő, hogy bár a *Szép Szó* köréhez nem volt semmi köze, semmi nem fűzte őket egymáshoz, mégis rettegett, hogy lekerülhet a neve a lapról?

Ha csak sémákkal jellemezzük, nem szabad tudomást vennünk például arról, amit egyébként Kárpáti Ernő említett múltkori, azóta dühödten elmarasztalt emlékezésében, azaz hogy Sigmund Freudot 80. születésnapján verssel köszöntötte? Mert ha beszélünk ezekről, akkor máris revideálni kell a hirtelenjében kisütött, sematikusra rajzolt József Attila-képet?! S arra gondolni se merek, mi lesz akkor, ha egyszer valami hivatalos tekintély veszi észre, hogy miféle világnézeti „fogyatékoságai” voltak József Attilának?! Akkor vajon majd az új, akkor összetákoló séma lesz a kötelező érvényű mindenkire nézve? Nem gondolják, hogy ez a sémákba való gyömöszölés komolytalanná tesz valamennyiünket?

– Hogy érti ezt?! Azonnal magyarázza meg! – kiáltott közbe egy számon kérő, türelmetlen hang.

A közbekiáltó nem is sejtette, mennyire örültem a belátásnak, hisz így folytathattam a beszédemet, s fejükre olvashattam az előre gondosan kiválasztott mondatokat. Úgy gondoltam, a saját fegyverükkel, kikezddhetetlen módon vágok vissza nekik. Zakóm zsebéből előhúztam a *Marxizmus-Leninizmus Kis Könyvtárának* 6-os számú, tenyérszerű nagyságú füzetét, amely Rudas fordításában közölt szemelvényeket.

– Úgy értem, ahogyan innen tanultam, például Engelstől – mutattam föl a füzetecskét, s lassan, tagoltan olvasni kezdtem: „A mi világszemléletünk alapelve hogy soha nem válhat pusztá frázissá, amelynek segítségével minden alaposabb tanulmányozás nélkül mindent lebélyegezhetünk. Ráüthetjük mindenre

---

előre elkészített bélyegzőnket. A mi világszemléletünk nem a »konstruálás emeltyűje«, amely csak arra jó, hogy valaki saját hiányos ismereteit sietve összeszerkessze, aztán nagylegénynek tartsa magát!” – csöppet meghajtottam magam, s még azt mondtam:

– Hát ezzel a tanulsággal köszönöm meg Önöknek a József Attila Társaság titkáráként türelmes fáradozásukat és érdeklődésüket, valamint köszönöm azoknak, akik ezt a mai eszmecserét gondosan megszervezték.

Utolsó mondatom után síri csend ült meg a termet, majd valamivel később tétova fészkelődés támadt. Ekkor a vitavezetésre kijelölt Karakas Lajos talán ijedtében vagy tanácstalanságában hálálkodva köszönetet mondott a jelenlévő pártembereknek a vita megszervezéséért. Külön hangsúlyozta Bugár Jánosné tanulságos felszólalását.

A vendégek egy része mozgolódni kezdett, siettek kifelé, mások tanácstalanul forgolódva ültek tovább.

Az est után hallgatagon, lehajtott fővel bandukoltunk Hajnal Miklóssal. Miklós bácsi nagyot sóhajtott:

– Hát vajon mi lesz ebből?!

– Mindenesetre megtörtént, most már nem lehet változtatni rajta – mondtam.

Kis idő múlva Miklós bácsi megkérdezte:

– Te, az a pengős alamizsna-szöveget meg azt a gáznemű fajsúlyú butaságot tényleg Horváth Mártontól vette Bugárné?

– Persze, mindkettő a *Szabad Nép* 47 decemberi számából való.

– No, persze. A nagy szellemi örökségek rablóinak lihegése...

A templomnál búcsúztunk el egymástól. Mielőtt elváltunk volna, szokatlannul hosszan nézte a templom gyönyörű parasztkorok tornyát. Később, visszaemlékezve, mindig úgy gondoltam vissza erre a jelenetre, hogy nyilván már ekkor búcsúzkodott városától. Még megkérdezte:

– Te is láttad?

– Micsodát?

– A Kossuth-díj jevényét. József Jolán blúzán, kitűzve. Amit Attila kapott tavasszal, posztumusz...

Még utánam szólt:

– Azt mondják, persze nem biztos, hogy igaz, előre megírták az egész tudósítást az estről. Már ott van állítólag kisedve a nyomdában... Hát most aztán nyilván újra kell íratniuk... – nyikkant föl keserűen.

– A holnapiban tehát még biztos nem lesz bent, talán a holnaputániban...

De bizony sem másnap, sem harmadnap, sem semmikor később nem jelent meg az esetről egyetlen sor sem.

A későbbi kutatónak, Papp Jánosnak, a Makói Múzeumi Füzetek írójának is feltűnt a dolog, hiszen ezt írta. „A vitaest lefolyásáról, a kialakult véleményekről, a Társaság további munkáját meghatározó elképzelésekről nem adott hírt egyik újság sem..., de nem volt ezután már sem irodalmi pályázat, sem képzőművészeti kiállítás...”

*

A József Attila Irodalmi és Művészeti Társaság vezetősége és az alapítók jó része ezt követően teljesen visszavonult. Kárpáti Ernőt a fővárosba helyezték, ahol egy ideig a befolyt párttagdíjakat számolta, később valamely újonnan alakult, hét ipari minisztérium egyikének hivatalnoka lett. Karakas Lajos Debrecenbe került. Hencz Aurél beosztott könyvtárosként dolgozott Szegeden. Én évekig viseltem annak az estnek a terhét, Szegeden, az egyetemen is, majd később, amikor még a megyében sem kaphattam állást.

Hajnal Miklós még – egy kis ideig – saját pénztárcája terhére megpróbálkozott néhány meghívott vendéglátásával. Úgy emlékszem, április 5-én fogadta Trencsényi-Waldapfel Imrét, aki a *Hagyomány a forradalom* címmel, május 19-én pedig Zelk Zoltánt, aki a Petőfi- és a József Attila-versek gyermekversek írására való inspirációiról beszélt. A társaság vendégei ekkortól már valójában teljes egészében Hajnal vendégei voltak, hiszen nem pusztán saját otthonában szállásolta el és látta vendégül őket (ez eddig is így volt), hanem valami könyvelési trükkel – a társaság számláján keresztül – a honoráriumot is ő fizette nekik. Nem sokkal később a Megyeház utcai épületben egy kisebb teremben tartottunk szűkebb körű felolvasó ülést. Féltve, nehogy gyanús konspirációval vádolhassanak meg bennünket, Hajnal megkért, hogy tartsak egy negyedórás előadást azokról az angol marxistákról, akiket Halász Előd és Trencsényi-Waldapfel emlegetett előadásában: Benjamin Farrington ókortörténésről és George Thomsonról, a birminghami egyetem görög tanszékének professzoráról, valamint F. D. Klingerdenről. Nem sejtettük, hogy amikor Hajnal az előadás alatt kávé és angolkeserűt szolgáltatott föl nekünk, azzal a gesztussal búcsúzott el tőlünk, a Társaságtól, Makótól, sőt Magyarországtól is. Két ikerlánya után ment, s végleg Izraelbe költözött.

Az 1949. október 23-i társasági tisztújító közgyűlésen a régi vezetőség lemondott, valójában a társasági életbe csúnyán beavatkozva leváltották őket, s ahogy a korabeli hírdások megfogalmazták: „A kívánalmaknak megfelelő új vezetőket választottak.” Az új elnök Marczis Miklós, a gimnázium új igazgatója lett. Évi egy-két ülésükön, melyet minden esetben maga Marczis vezetett, azok munkásságát méltatták, akiket a Béke Világtanács ajánlott, mint például Goethét vagy Puskinét. Az ülések innentől a Magyar–Szovjet

---

Baráti Társaság helyiségeiben zajlottak. 1952. április 18-án aztán, lassú halál után – korábbi belügyminisztérium javaslatra – elrendelték a Társaságnak az egyesületek sorából való törlését.

*

1949. január 16-án Rákosi Mátyás a *Szabad Nép* hasábjain összegezte az új államhatalom jellegét és formáját. „A népi demokrácia – írta – funkciójára nézve proletárdiktatúra, szovjet forma nélkül.” Márciusban a Magyar Dolgozók Pártjának Központi Vezetősége kinyilvánította, hogy az új viszonyok között „a demokratikus pártok pusztá léte is tartalékot képez az osztályellenesség számára.”

Az MDP II. kongresszusán Révai József kijelentette: „Zavarná fejlődésünket, ha nem viszonyulnánk kritikusan a magyar kultúra olyan óriásaihoz, mint Bartók Béla, Ady Endre, Derkovits Gyula, és ide kell sorolni még József Attila műveinek egy részét is... Ezeknek a nagy lázadóknak kivétel nélkül az volt a gyengéjük, hogy bár gyűlölték a régi világot, többé vagy kevésbé el voltak szigetelve koruk forradalmi népmozgalmától, vagy nem voltak vele eléggé összeforva. Ebből származik minden ellentmondásuk. Ebből származnak e nagy lázadók műveinek néptől idegen dekadens, kétségbeesést tükröző vonásai!”

Végh Károly

DARVAS JÓZSEF EMLÉKEZETE*

Az évfordulók számvetésre készítetnek. Korunk társadalmá hajlamos a feledésre, a feledtetésre. Az írói sorsokat, műveket sem kíméli ez az erózió. Egy ország szellemiségét jellemzi, hogy értékeit mennyire tudja megőrizni, tovább örökíteni. Egy szűkebb közösséget különösen terhel a felelősség akkor, ha saját értékeinek megtartásáról van szó. Könnyű, ha csupán örömteli, gond nélküli az örökség, de elvégzendő a mérleg akkor is, ha az ellentmondásokat hordoz, félreértések terhelik, rarakódott a kornak olyan hordaléka is, amelyet már nem szívesen vállalunk.

---

*Elhangzott Orosházán 2002. február 8-án Darvas József születésének 90. évfordulóján.